

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK ve TÜRKİYE'DEKİ GÖRÜNÜMÜ

Hacer ÇELİK*

ÖZET

Çokkültürlülük 1980lerle birlikte modern topluma ve ulus devlet modeline getirilen eleştiriler ile artan küreselleşme eğilimleri sonucu yaygınlık kazanmış bir sosyo-kültürel olgudur. Ekonomik ve siyasi dengelerdeki değişimlerin de bir sonucu olan çokkültürlülük, gebe olduğu değişimlerden ötürü ekonomik ve siyasi gelişmeleri etkilemeye de adaydır. Bu çalışmada Türkiye'deki çokkültürlülük anlayışının ortaya çıkışının temel saikleri birbirine zıt gibi görünen tarihsel yaklaşımlarla irdelenmektedir. Türkiye'de 20. yüzyılın sonlarından bu yana alevlenmiş görünen çokkültürlülük tartışmalarının, zaman içinde ortak bir Türklük üst kimlik kavramına götüreceği düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürcülük, Çokkültürlülük, Kimlik, Küreselleşme.

ABSTRACT

Multiculturalism and the Appearance in Turkey

Multiculturalism is a socio-cultural phenomenon that became widespread due to the criticisms made against modern societies and nation-state models specifically after 1980s. Multiculturalism has the potentials to affect economic and political developments in the future, as much as and due to the fact that it is a result of the developments of such economic and political changes. The fundamentals of multicultural thought in Turkey are gone through in this paper with respect to different historical approaches that seem opposite to each other. It can be thought that the multiculturalism discussions that seem to have been revived since the end of

* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

the 20th century might take to a common upper-identity that could be named as Turkishness.

Key Words: Multiculturalness, Multiculturalism, Identity, Globalization.

GİRİŞ

1980'lerden itibaren dünyadaki genel siyasi ve kültürel değişimlerin, iç dinamiklerle buluşarak bir yandan karmaşık ve çözümü zor sorunlara yol açtığı öte yandan yeni tartışmalar, açılımlar getirdiği bir ülkede ve dönemde yaşıyoruz. Bu dönem politik mücadelelerin daha önceleri hiç olmadığı kadar kültürel alan üzerinden yapıldığı, tarihsel olayların hiç olmadığı kadar güncellik kazandığı, toplumsal gerilimlerin neredeyse tümüyle kültürel kodlarla ifade bulduğu bir dönemdir.

Çokkültürlülük tartışmaları ve bu alandaki arayışlar da işte tam böylesi bir ortamın merkezine yerleşmiş durumda. Küreselleşme, kimlik siyasetleri, ulus devletin geleceği gibi birçok önemli mesele üzerine yapılan tartışmalar veya bu meselelerdeki tutum alışlar bir yandan çokkültürlülüğün algılanması, anlamlandırılması ve değerlendirilmesinde de belirleyici olmakta. Ya da tersinden söylersek çokkültürlülük olgusuna yaklaşım bu meselelerdeki tutum alışları belirlemekte. Sosyal bilimlerde geliştirilen çağdaş yaklaşım ve tartışmalarda da çokkültürlülük bahsi yine merkezde yer alıyor, birçok düşünür ona bir değer ya da bir yöntem olarak hem günümüz toplumlarının anlaşılmasında hem de tarihin yeniden okunmasında özel bir önem atfediyorlar. Dolayısıyla bu kavramı ve onun üzerinden gelişen yorum ve tavırları anlamak günümüz dünyasında ve özel olarak da Türkiye'deki gelişmeleri kavramak bir zorunluluk haline geliyor.

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK

Kültürden söz ettiğimize göre önce bu kavrama kısaca bakmak yerinde olacaktır. Nermi Uygur yaptığı tanımda; "*insanın nasıl bir yaşama üslubu, ne tür bir var olma programı, ne tür bir eylem kalıbı benimsediği kültürdür hep*" der.¹ İnsan bir kültür varlığıdır, onu hayvandan ayıran da bu kültürdür. Ancak bu genel anlamı içinde kültür, kuruluş, önem, yaygınlık bakımından değişik boyutlar gösteren birçok farklı öğeden meydana gelir ve farklı boyutları vardır. Tek kişi düzeyinde kültür: edinilen, özneye bağlı, bireysel özelliكتedir, ulus düzeyindeyse tarihselliğın damgasını taşıyan, kuşaktan kuşağa aktarılan, insanlar arası, ortaklaşa bir varlık olarak görünür. Bu noktada kültür, kimliği oluşturan başlıca etken olarak ortaya çıkar.

¹ Nermi Uygur, *Kültür Kuramı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984, s. 17.

Kolektif bir kimlik, birtakım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten, geçmişin mirasından kısaca kolektif bellekten hareketle inşa edilir.² Kültür bu belleğin ana taşıyıcısı ve yaygınlaştırıcısı olarak işler. Fakat tam da bu noktada Cohen'in uyarısı önem kazanır: Kültürün topluluk için bütünleştirici, ortak kimlik oluşturucu niteliği olduğu doğrudur ama toplulukta bulunan genelliğin illa bir tekbiçimlilik olması gerekmez.³ Toplulukta bulunan genellik, içeriği (anımları) topluluk üyeleri arasında kayda değer ölçüde değişebilen biçimlerin(davranış tarzlarının) genelliğidir.

Cohen içindeki birçok farklılığa karşın topluluğu ortak bir kültürel sınır içinde tutan simgelerin önemi üzerinde durur. Simgeler içeriksiz değilseler de barındırdıkları anlam kısmen öznedir. Aynı simgeleri kullanarak yan yana gelenlerin aslında her birinin bunlara farklı anlamlar yükledikleri görülebilir ama ortak simgeler bireysellik ve genellikleri uzlaştıran bir işlev görürler. Kültürel alan simgelerle örülüdür ve söylediklerimizden hareketle kültürlerin homojen ve değişmez yapılar olmadıkları, ortak simgeler kullanan ya da ortak tavırlar alan ama bunları farklı biçimlerde anlamlandırabilen özneleri kapsadıkları unutulmamalıdır. Bu anlamda çokkültürlülüğün önce her kültürün *çoğulluğundan söz* etmek yanlış olmayacaktır.

Çokkültürlülük deyimi görece yeni bir kavram olmakla beraber çokkültürlülük durumu hiç de yeni değildir. Çeşitli kültürlerin aynı zamanda yan yana birlikte var olduklarını gösterir. Tarihin hiçbir döneminde kültürler birbirleriyle tamamen ilişkisiz, tümüyle içine kapalı olmamışlardır. İnsanlık tarihi, sürekli bir etkileşim ve mübadele sürecidir; ayrı grupların birbirleriyle temas geçtikleri, çarpıştığı, birbirlerinden borç aldığı, birbirlerini değiştirdiği ve kendi içlerinde değiştikleri bir sürecin tarihidir. Bu süreçte toplumlar arasında dostluk, düşmanlık veya bunların ortasında melez durumlar oluşmuştur.

Nefret ve düşmanlıkla tanımlanan uzun süreli çatışmalar içinde yaşayan geleneksel düşmanlar bile en azından olumsuz anlamda birbirlerinin kimliklerinin parçası olurlar.⁴ Yani tarihsel ve küresel düzeyde bakarsak çokkültürlülük bir anlamda insan toplumlarının genel var oluş biçimidir. Tabii kavramın bugünkü konu edilişi daha dar bir çerçevededir. Genellikle belli sınırlar (ulus-devlet sınırları) içinde farklı kültürel grupların bir arada yaşamalarının politik olanakları ve sonuçlarıyla ilgili olarak gündeme

² Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir: Ege Yay., 1994, s. 53.

³ Anthony P. Cohen, *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Ankara: Dost Kitabevi, 1999, s. 18–19.

⁴ Brian Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi: Çokkültürlü Bir Yaklaşım*, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2001, s. 316.

gelmektedir. Bireylerin liberal adalet çerçevesi içinde hak ve sorumluluklarını yerine getirdikleri “siyasi toplum” ve bireylerin belli bir dili, kültürü ve tarihi paylaştıkları ve kültürel anlamda üyesi oldukları “kültürel toplum”dan söz edilebilir. Bu iki tür toplum her zaman çakışmayabilir. Siyasi toplum farklı dile, kültüre ya da geleneklere sahip bir ya da birden fazla gruptan oluşabilir. Çok uluslu ya da çokkültürlü toplumlardaki durum budur.

Çok kültürlülük sorunsalı, küreselleşme, modernleşme, demokrasi, çoğulculuk, insan hakları gibi içinde yaşadığımız tarihsel kesitin temel politik gündemleriyle de ilişki içindedir. Dolayısıyla güncel politik mücadelelerin odağında yer alır. Ama çokkültürlülük kavramı daha genel düzeyde de ele alınır. Örneğin Fay, karşılıklı etkileşime, değer vermeye, kendi üzerine düşünme ve değişime açık olmaya dayalı bir çokkültürlü sosyal bilim felsefesini savunur, böylesi bir felsefenin temel ilkelerini ortaya koyar.⁵ “Birlikte Yaşayabilecek miyiz?” isimli kitabında bu sorunun yanıtlarını arayan düşünür Alain Touraine, ortak bir kamusal özgürlük alanı yaratabilmek adına hepimizin ortak görevinin araçsal eylemle kültürel kimliği bağdaştırmak olduğunu, bunun da kendimizi bir özne olarak oluşturmak anlamına geldiğini vurgular.⁶ Yazara göre özne düşüncesiyle çokkültürlü toplum düşüncesi hatta daha kesin bir deyişle kültürlerarası etkileşim düşüncesi arasında ilişki vardır.

Karşılıklı olarak birbirimizi birer özne olarak kabul ettiğimizde birlikte ve farklılıklarımızla yaşayabiliriz. Bu noktada çokkültürlülük demokrasinin temelini oluşturan bir etken olarak görünür. Çokkültürlü bir toplum çatışan iki taleple karşı karşıyadır ve bunların ikisini de adil bir şekilde uzlaştırmak durumunda kalır. Bir taraftan vatandaşları arasında güçlü bir birliktelik ve ortak aidiyet duygusu yaratması gereklidir, aksi halde herkesi bağlayan kararlar alıp uygulayacak ve çatışmaları düzenleyip çözümleyebilecek birleşmiş bir topluluk gibi davranamaz. Diğer yandan çokkültürlü bir toplum çeşitliliğin taleplerini de görmezden gelemmez. Tanımı gereği çeşitlilik, toplum yaşamın kaçınılmaz bir parçasıdır ve ne sırf öyle istendiği için ne yok olur ne de kabul edilemez bir zorlama olmadan bastırılabilir.⁷ Bir durum olarak çokkültürlülük kaçınılmazdır ve günümüz toplumlarının hemen hepsi şu veya bu ölçüde çokkültürlü bir yapıdadırlar belki ama bunun politik karşılıkları konusunda, yukarıda saptanan çatışan talepler bağlamında yaklaşımlar hayli farklılaşmaktadır.

⁵ Fay, a.g.e. s. 330-335.

⁶ Alain Touraine, *Eşitliklerimiz ve farklılıklarımızla birlikte yaşayabilecek miyiz?*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 212.

⁷ Bhikhu Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2002, s. 251.

Örneğin kültürel çeşitliliğin giderek tümüyle ortadan kalkması/kaldırılması hedeflenebilir. Bu, literatürde asimilasyonculuk olarak tanımlanan yaklaşımdır. Asimilasyoncu düşüncede toplumun yaşam biçiminin koruyucusu olarak devletin, kültürel azınlıkların baskın ulusal kültür içinde asimile olmalarını ve farklı kültürlerinin tüm izlerinden kurtulmalarını sağlama hakkı ve görevine sahip olduğu varsayılmaktadır.⁸ Bu görüş biçiminde azınlıkların toplumun bir parçası olmayı ve eşit muamele görmeyi istiyorlarsa asimile olmayı kabul etmeleri beklenir.

Farklı kültürlerini korumakta ısrar ederlerse, yabancı olarak görüldükleri ve ayrımcı muameleye maruz kaldıklarından şikâyet etmemeleri gerekir. Ancak Parekh'in yerinde biçimde ifade ettiği gibi kültürler, üyelerinin yaşamlarına ondan kolayca kurtulamayacakları kadar derinden işlediği için bu hiç de kolay değildir. Ayrıca da kişi asimilasyonu kabul edip buna uysa bile gelecekte kökeninden dolayı ayrımcılığa tabi olmayacağını garantisizdir. Sonuç olarak asimilasyon baskıcı bir tarzda geliştirilmeye çalışıldığında bazen savunucularının amaçladığının tam tersi sonuçlara da varabilir ve ayrımlar, gerilim ve çatışmalara dönüşerek daha içinden çıkılmaz hal alabilir.

Tabii asimilasyon bu konudaki en uç tutum olarak karşımıza çıkar. Çokkültürlü toplumlara yönelik farklı politik bütünleştirme modelleri de mevcuttur. Habermas'ın önerisi vatandaşlık hakları temelinde şekillenir. Ona göre farklı kültürel yaşam biçimlerinin eşit haklarla bir arada var oluşunu sağlamak için kolektif hakların bireyleri muhatap alan bir haklar öğretisini zorlayacak biçimde çeşitlenmesine gerek yoktur. Çünkü kimliğin oluştuğu yaşam biçimlerinin ve geleneklerin korunması, zaten üyelerinin tanınması demektir; amaç idari uygulamalarla bir soyu korumak değildir.⁹ Yazar vatandaşların siyasi katılımını esas almakta ve yukarıda verdiğimiz ikili modellerle ifade edecek olursak; tüm toplumun –farklı kültürel toplumların- ortak bir politik kültürü (siyasi toplumu) paylaşmalarının gerekliliğine işaret etmektedir.

Politik önermelerinin merkezine çokkültürlülüğün tanınmasını yerleştiren Taylor ise konuya kültürlerin tanınması perspektifiyle yaklaşır. Yazar oldukça önemli süreler boyunca bütün bir topluma canlılık kazandıran insan kültürlerinin hepsinde, tüm insanlığa söylenecek önemli bir şeylerin bulunduğu kabul edilmesi gerektiğini vurgular¹⁰ Ona göre eşit olarak tanınma sağlıklı demokratik toplum için en uygun üslup olduğu gibi

⁸ Parekh, a.g.e., s. 252.

⁹ Jürgen Habermas, *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 130.

¹⁰ Charles, Taylor, *Çokkültürlülük / Tanınma Politikası*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 72.

kültürlerin tanınmaması, reddedilmesi bundan mahrum olanlara zarar da verir. Taylor toplumsal düzeyde en önemli ilkenin adalet ilkesi olduğunu belirterek, bu ilke gereğince herkese kendi kimliğini geliştirebilmesi için eşit şans verilmesi gereği üzerinde durur. Taylor'un düşünceleri "çokkültürcülüğün" zeminini oluşturacak niteliktedir.

Çokkültürcülük, toplumsal çeşitliliğin belli biçimlerinin yani kolektif kimliklerin kamu alanına siyasi araçlar kullanılarak yansıtılmasını esas alan bir değerler ve uygulamalar bütünü ifade etmektedir. Çokkültürcülük yaklaşımı geçtiğimiz yıllarda hayli taraftarın yanı sıra epeyce düşman da kazanmış, hem açılımlar sağlamış hem de pek çok açıdan eleştirilere uğramış bir düşünce biçimidir. Örneğin Slavoj Zizek çokkültürcülüğü çokuluslu küresel kapitalizmin ideal ideoloji formu olarak görür¹¹ Ona göre çokkültürcülük tersine çevrilmiş, göndermesi kendinde bir ırkçılık biçimidir, "mesafeli bir ırkçılıktır". Yazar, kapitalizmin kalıcılığı herkesçe kabullenildiği için eleştirel enerjinin kapitalist dünya sisteminin temelindeki homojenliğe dokunamadığını, kültürel farklılıklar adına savaşmayı bunun yerine ikame ettiğini söyleyerek çokkültürcülük taraftarlarına soldan yapısal bir eleştiri geliştirir.

İlk bakışta kolektif kimliklerin belli bir etik endişeyle korunmalarına ve varlıklarını sürdürmelerine yönelik politikaların zeminini hazırladığı için bir durum ya da olgu olarak çokkültürlülüğün korunmasına hizmet eder gibi görünen bu yaklaşım (çokkültürlülük), amaçladığının tam tersi sonuçlar da verebilir.¹² Ahmet İnsel'in yakınlarda dile getirdiği gibi; çokkültürlülüğün, toplumsal yaşamın egemen ve hatta tek ilkesi olması durumunda, bu ilke cemaatlerin, dil gruplarının, etnik toplulukların hakları olarak işlemeye başlar ve evrensel insan hakları ilkesi olma özelliklerini büyük ölçüde yitirir.

Etnik-kültürel gettoların yolunu açabilir.¹³ Yine İnsel'in ifadeleriyle: Çokkültürlülüğün demokratik toplumda olmazsa olmaz bir yeri vardır, ama bunu kabul etmek, her alanda ve özellikle siyasal alanda çoğulculuk ilkesinin yerini çokkültürlülüğün almasının yol açabileceği özgürlük kısıtlaması riskinin yadsınmazını gerektirmez. İnsani varoluşun bir kültürel varlığın korunması ilkesine indirgenmesi tehlikesidir bu.

Çokkültürcülüğü otoriter modernleşme projesi karşısında olumlu bir siyasi proje olarak gören Yasin Aktay, günümüzde şekillenen biçimiyle çokkültürcülüğün iki farklı talebi içerdiğini saptar: Bir yandan ayırıcılığa

¹¹ Slavoj Zizek, "Çokkültürcülük Ya da Çokuluslu Kapitalizmin Kültürel Mantığı", *Defter*, Yıl: 14, Sayı: 44, 2001, s. 165.

¹² Melih Yürüşen, *Çeşitlilikten Özgürlüğe / Çokkültürlülük ve Liberalizm*, Ankara: LDT Yayınları, 1998, s. 107.

¹³ Ahmet İnsel, "Çokkültürlülük, Milliyetçilik, Özgürlük", *Radikal İki*, 9.4.2006, http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=5726, 2006,s.3.

karşı etnik, cinsel ve dinsel eşitlik ve adalet talebi, diğer yandan, belli bir kültürel biçimin merkezîliği etrafında evrenselleştirilen bir eşitlikçiliğe karşı farklılığını kabul ettirip tanıma talebi¹⁴ Çokkültürcülüğün modernliğin temel nosyonu olan eşitliğe karşı tutumunun altını çizen yazar; “eşitliğe itiraz, ilk bakışta aksine, radikal anlamda bir eşitlik talebinden başka bir anlam ifade etmiyor olabilir” diyerek çokkültürcülüğün modernizm karşısındaki temel meydan okumasına işaret etmiş olur.

TÜRKİYE’DE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

Çokkültürlülük sorunsalı karmaşık dinamiklerin kültürel ve politik sahneyi belirlediği Türkiye’de özellikle; sivil toplumcu ve postmodern düşünce akımlarının, İslamcı siyasetlerin ve Kürt sorunu bağlamındaki tartışmaların içinde yer alarak gündeme gelmiştir. Hatta farklı siyasi ve düşünsel pozisyonları birbirine bağlayan bir zemin oluşturduğu da söylenebilir. Örneğin siyasal çoğulculuğu savunanlar, otoriter ulusçuluğa alternatif olduğu için İslamcılığı hoş karşılayarak, İslamcılığın ilerlemesinin sivil toplumun gelişimine hizmet ettiğini öne sürerler.¹⁵

Küreselleşme sürecinde ulus-devletin zayıflamasıyla aynı anda yükselen çokkültürcü kimlikler siyaseti postmodern bir kaygıdır ve Türkiye’de 1990’ların başlarında ortaya çıkan İslamcı düşünce ile aynı dönemde Batı’da yaygın olan postmodern düşünce arasında dikkat çekici benzerlikler olduğu görülür. Hem İslamcı hem de postmodernist eleştirinin hedefi modern ulus-devletin üniter ve merkezîyetçi yapısıdır. 1990’larda Medine Sözleşmesi çevresinde gelişen tartışmada İslamcı entelektüellerin gündeme getirdikleri çokhukukluluk kavramı yukarıda sözü edilen çokkültürcülerin; her kültürün kendi özgün değerlerini tanıyan çoğulcu yapısıyla uyumlu görünür. Buradaki temel öneri toplumdaki farklı inanç topluluklarının her biri için farklı bir hukuksal düzenin uygulanmasıdır.

Çokkültürlülüğün tanınmasına yönelik taleplerin yükseldiği diğer bir alanda ise Kürt kökenli entelektüeller bulunur. Bunlardan birisi olan Ekinci, “Demokrasi, Çokkültürlülük ve Yargısal Bir Serüven” adını verdiği kitabında; Türkiye’nin Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren tek kültürlü homojen bir ulus politikası benimsemiş olduğunu ve bunu bir devlet politikasına dönüştürerek sürdürdüğünü belirterek bu durumun kaçınılmaz olarak baskıcı ve otoriter bir yönetime neden olduğunu söyler¹⁶

¹⁴ Yasin Aktay, “Birleşen Dünyada Çoğalan Kültürler?”, *Euroagenda / Avrupa Günlüğü*, Yıl 1, Sayı 2, 2002, s. 202.

¹⁵ Haldun Gülalp, *Kimlikler Siyaseti / Türkiye’de Siyasal İslamın Temelleri*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s. 161.

¹⁶ Tarık Ziya Ekinci, *Demokrasi, Çokkültürlülük ve Yargısal Bir Serüven*, İstanbul, Küyerel Yayınları, 1999, s. 67.

Çokkültürlülüğü çağdaş demokrasinin bir koşulu olarak gören yazar, Türkiye'nin iç ve dış politik nedenlerin yanı sıra tarihsel nedenlerden dolayı çokkültürlülüğü benimsemesinin zorunluluk olduğu saptamasını yapar. Ancak Ekinci'nin – kamuoyuna görüşleri yansıyan birçok başka entelektüel gibi- çokkültürlülüğün tanınması talebinin bir çokkültürcülük yaklaşımı içermediği, konunun demokrasinin geliştirilmesiyle ilişkili olarak ele alındığı da belirtilmelidir.

Son yıllarda Avrupa Birliği'yle ilişkilerin gelişmesi bağlamında öne çıkan azınlıklarla ilgili tartışmalarda da yine çokkültürlülüğe yoğun biçimde referans yapılmaktadır. Kürtler ve Aleviler gibi Müslüman kökenli etnik ve dinsel grupların yanı sıra gayrimüslim toplulukların hakları ve statüleri üzerine geliştirilen yaklaşımlarda olumlu ya da olumsuz bir kullanımla çokkültürlülük sorunsalı esaslı bir yer işgal etmektedir.

Ekim 2004'te Başbakanlık'a sunulan "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu" raporundaki tespitler ve onun çevresinde gelişen tartışmalar bu konuda bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu belgede Türkiye'deki azınlıklar konusu uluslar arası hukuk ve AB politikaları bağlamında etraflıca değerlendirilmekte ve öncelikle; Avrupa Birliği'nin, Türkiye'den, farklı kültürel gruplara azınlık statüsü ve hakları tanınması yolunda bir talebinin olmadığı, yalnızca, kültürel bakımdan farklı bütün yurttaşlara eşit muamele yapılmasını istediği vurgulanmaktadır.¹⁷ Rapora göre, Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra onun yerine geçerken, onda bulunan alt-kimlikleri (çeşitli etnik, dinsel, vs. grupları) olduğu gibi miras almıştır. Fakat imparatorluktaki üst-kimlik (devletin yurttaşına verdiği kimlik) "Osmanlı" iken, Türkiye Cumhuriyeti'nde "Türk" olarak belirlenmiştir ve bu üst-kimlik, vatandaşı ırk ve hatta dinle tanımlama eğilimindedir. Bu durum, kendini Türk ırkından saymayan diğer alt-kimlikleri yabancılaştırmış ve sorun yaratmıştır. Daha sonra çeşitli siyasi tartışmalarda da yer alacak ve sert eleştirilere uğrayacak en kritik belirleme ise şudur: "Eğer bu üst-kimlik 'Türkiyeli' olsaydı, bu durum ortaya çıkmazdı. Çünkü tamamen 'toprak' esasına dayandığı ve 'kan' esasını tamamen dışladığı için bütün alt-kimlikleri eşit biçimde kucaklayacak ve işin içine etnik, dinsel vs. özellikleri karıştırmamış olacaktı."¹⁸

Raporda ırk ve dine dayalı bir üst-kimlikten bahsedilmekte oysa Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Atatürk'ün farklı bir şekilde ifade ettiği ve devrimleriyle kökleştirdiği bir ulusçuluk tanımı ortaya çıkmıştır. Dinsel ve etnik farklılıkları içinde barındırmayı ve tümüne eşit haklar tanımayı amaçlayan bir ulus tanımıdır bu. Atatürk, Türk milletini

¹⁷ Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu, *Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu Raporu*, Ankara, 2004, s. 2.

¹⁸ A.g.r. s. 6.

oluşturan unsurlar arsında “ırk ve menşe (köken)” birliğine de değinmiş olmakla beraber, bundan saf ırk teorisini ve ırkçı millet anlayışını kastetmediği, şu açıklamalarından kolayca anlaşılacaktır: “*Türk milletinin her kişisi, bir takım farklarla ve fakat umumi surette birbirine benzer. Bazı yapılaş farklarını ise tabii bulmak lazımdır. Çünkü Mezopotamya, Mısır vadilerinden başlayan malum tarihten evvel Orta Asya, Rusya, Kafkasya, Anadolu, diünkü ve bugünkü Yunanistan, Girit, Romalılarından evvel Orta İtalya, velhasıl Akdeniz sahillerine kadar yayılmış ve yerleşmiş ve bu başka başka iklimlerin tesiri altında, başka başka cinslerle binlerce sene yaşamış, kaynaşmış bu kadar eski ve bu kadar büyük bir insan cemiyetinin bugünkü çocuklarının tamamı tamamına birbirine benzemeleri mümkün müdür? Türk kavmini yalnız bir noktada, iklimi aynı dar bir muntıkada belirmiş zannetmek doğru değildir.*”¹⁹

Atatürk, “Medeni Bilgiler” adlı kitabında da millet tanımını şöyle yapıyordu: “*Millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği, siyasi ve içtimai (sosyal) heyettir.*” Türk milletini de “*Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir*” şeklinde tanımlayan Atatürk, “*Ne mutlu Türküm diyene*” sözüyle de Fransız milliyetçilik tanımının “*Ben Fransız’ım diyen Fransızdır*” ilkesini benimseyerek “*iradi milliyetçilik*” ilkesini Türk Milliyetçiliğinin de esası kabul ediyordu.²⁰

Raporda eleştirilen bir diğer konu ise Türkiyelilik kavramıdır. Türkiyelilik’i milliyetin ve milli kimliğin reddi olarak değerlendiren Mustafa Erkal, bu görüşünü şöyle açıklamaktadır²¹: “*Çünkü (Türkiyelilik) sadece mekân birliğini esas alır, kültürel ortak paydayı ve mensubiyet şuurunu dışlar. Farklılıkların tanınması ve bunlara saygı duyulması ayrımcılıkların ortadan kaldırılmasına değil, tartışılmasına ve daha ileri safhada çatıştırılmasına yol açabilir.*” Erkal çokkültürlülüğe cepheden karşı bir tavır temsil etmektedir. Yazara göre çokkültürlülük, çeşitlilik ve zenginlik olarak anlaşılabilir, Çekoslovakya ve Yugoslavya gibi örnekler de bunu doğrular niteliktedir. Bu bakış açısından çokkültürlülük emperyalizmin Türkiye’ye yönelik yeni silahıdır ve tamamen reddedilmelidir

Yukarıda sözünü ettiğimiz tartışmalı raporun girişinde de gördüğümüz Osmanlı İmparatorluğu’na yapılan atfa ülkemizde çokkültürlülük

¹⁹ Ergun Özbudun, “Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Yay. Haz.: Nuri Bilgin, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 1997, s. 68.

²⁰ Ergün Aybars, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ulusal Kimlik Oluşumu ve Batı’nın Etkisi”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Yay. Haz.: Nuri Bilgin, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 1997, s. 163.

²¹ Mustafa Erkal, *Küreselleşme Etniklik Çokkültürlülük*, İstanbul: Derin Yayınları, 2005, s. 202.

meselesi ele alınırken sıkça rastlanır. Çokkültürlülüğün Cumhuriyete bir Osmanlı mirası olduğu kuşkusuzdur ancak bunun olumlu ve hatta örnek bir çokkültürlülük deneyimi olarak kabul edilip edilemeyeceği konusunda yorumlar farklılaşır. Aktay, “*farklılıkları nihaî anlamda gideremeyeceğinin farkında olan imparatorlukların gerçekçiliklerinin bir sonucu olarak sergilenmiş olan çokkültürlülüğün, yine de, farklı gruplar arasındaki eşit katılımlı bir ilişkisi anlamına gelmediğini de vurgulamak gerekiyor*” diyerek çokkültürcülüğün, hemen her imparatorluğun içinde hâkim ve kurucu unsur olduğunu ve bu unsurun kültürlerin eşit olarak bir toplumsal yapı içinde bir arada yaşamalarının önünde bir engel oluşturduğunu söyleyerek bu deneyime eleştirel yaklaşır.²²

Osmanlı’daki millet sistemini çokkültürlülüğün ileri bir uygulaması olarak değerlendiren Arshi Khan ise bunun da altında İslam hümanizması ve hoşgörüsünün yattığını söyler.²³ Her milletin kendi dilini kullanmak, dini, kültürel ve eğitim kurumlarını geliştirmek, vergi toplamak ve kamu güvenliği ve suçu dışındaki vakaları yargılamak gibi yasal haklarının bulunduğu millet sisteminin özellikle Hıristiyan cemaatlerin temsilinde sağladığı avantajlara değinen yazar, bu çerçevede Osmanlı’nın dönemin Hıristiyan devletlerinden ileride olduğu fikrini de geliştirir. Görüldüğü gibi Khan aslında bir politika olarak çokkültürcülüğü olumlu bulmakta ve bunun Osmanlı İmparatorluğu’ndaki uygulamasını da idealleştirmektedir. Fakat Khan şunu göz ardı etmektedir ki Osmanlı bu sistemi uygularken Fransız İhtilali henüz yaşanmamıştır ve dünyada ne milliyetçilik ne de milli devletler bulunmaktadır.

Bizdeki çokkültürlülüğe yapılan bir başka gönderme de Anadolu’nun tarih boyu uygarlıklar beşiği olduğu ve hep bir çokkültürlülük örneği olarak anlaşılması gerekliliğini vurgulayan düşüncedir. Örneğin Eyüboğlu’na göre; “Anadolu Uygarlığı belli bir ulusun değil, bir toprağın uygarlığıdır. O toprak sayısız insanların kaynaştığı, ayrılıklardan yeni bir bütünü oluşturup biçimlendiği bir yaşama ortamıdır.”²⁴ Bu ifadelerin de Anadolu’yu bir Türk yurdu olarak gören milliyetçi bakış açısıyla uyuşmayacağı da aşikârdır. Sonuçta bizim toplumsal ve siyasi tarihimize ilişkin tartışmalarda hem çokkültürlülüğün hem de çokkültürcülüğün gündeme geldiği görülür. Daha radikal milliyetçi bakış sadece çokkültürcülüğü değil aynı zamanda çokkültürlülük halini de reddediyor pozisyondadır, buna karşılık hem İslamcı hem de sol kökenli yaklaşımlarda farklı ton ve biçimlerde de olsa

²² Aktay, s. 203.

²³ Arshi Khan, “Osmanlı İmparatorluğu: Çokkültürlülüğün Doğulu Mimarı”, Hasan Celal Güzel (Ed.), *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu* içinde (367–379), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 369-370.

²⁴ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Anadolu Uygarlığı*, İstanbul: Der Yayınları, 1981, s. 1938.

tarihimizdeki çokkültürlülük durumu kabul edilir, çokkültürcülük konusunda ise farklılıklar bulunur.

1990'lı yıllar aynı zamanda, Türkiye'de tarih alanında yeni açılımlar olduğu, tarih alanının hem genişlediği hem de giderek tarihsel olayların neredeyse güncel tartışmaların ana konusu haline geldiği bir dönemi başlatmış durumdadır. Çeşitli etnik, kültürel grupların kendi tarihlerinin bilincine vardıkları, bu yönde araştırma ve yayınların çoğaldığı son yıllarda aynı zamanda genel siyasi tarihten sosyal tarihe doğru bir yöneliş olduğu da görülmektedir.

Cumhuriyet öncesi ve sonrası yakın tarihimizin birçok sorun alanı yeniden tartışmalara konu olmaktadır. Bütün bunlar içinde bu topraklardaki farklı kültürlerin tarihleri ve onların farklılaşan tarihsel algıları da araştırılmakta, yorumlanmaktadır. Gerçekte kendi başına zenginleştirici bir işlev görebilecek, demokratikleşmeye hizmet edebilecek böylesi bir süreç kimi zaman iç ve dış politik gelişmelerin yarattığı basınçlar nedeniyle yeni gerilimlere de neden olabilmektedir. Fakat yine de daha sağlam bir ulusal bütünleşmenin ve iç barışın yolu bu toprakların tarihine dair daha derinlikli ve önyargısız bir bakış kazanmaktan geçiyor gibi görünmektedir.

İçinde yaşadığımız gerilimli ortamda Silier'in günümüzde; ayrımcı ve önyargılı değil birleştirici, karşılıklı anlayışa hizmet eden ve sonuçlarını toplumun geniş bir bölümüyle paylaşan bir tarihçiliğin gerekliliğine dair sözleri yukarıda belirttiğimiz yönelimlerle uyum içinde olmamızı sağlamak açısından önem taşıyor.²⁵ Bu anlamda günümüz tarihçiliği özel bir taraflılığa ya da misyonerliğe yönelerek değil, yalnızca bilim dışı müdahalelerden uzak kalarak kendi asıl görevine yönelebilir gibi görünüyor. Kültürel çeşitliliğin bir gerilim kaynağı olmaktan çıkmasında da bunun önemli olduğunu söylemekte yarar vardır.

Yukarıdaki gelişmeler ışığında orta vadede Türkiye'nin Türkiyelilik kimliği ile Türklük kimliğinin sentezine ulaşacağı düşünülebilir. Buradaki Türklük vurgusu ırksal bir nitelmeden çok Mustafa Kemal'in sıkça vurgu yaptığı bir ortak kültürel geçmişi simgelemek durumundadır. Onun Türk olmayı değil, söz konusu ortak kimliği benimseyebilmeyi vurguladığı "Ne mutlu Türküm diyene" sözü bu yaklaşımın bir çıktısı olarak nitelenebilir. Yani farklı etnik kökenlerden de gelseler aynı coğrafi, kültürel, toplumsal ortamda yaşayan insanlar – kendi etnik kimliklerine sahip olmakla birlikte – ırksal bir aidiyet içermeyecek Türklük kavramı içindedir ve bu ülkenin bütününe kapsayacak bir önermedir.

²⁵ Hamza Aktan, "Orhan Silier'le Söyleşi: Çokkültürlü Tarihe Doğru" *Toplumsal Tarih*, Sayı. 145 (Ocak 2006), s. 58.

SONUÇ

Çokkültürcülük ideolojisi kültürleri bölümlere ayırma eğilimindedir. Bunun yanı sıra, kültürleri etnik gruplara bağlı, kendi içinde tutarlı, birleşik ve yapısal bütünlükler olarak kabul eder. Çokkültürcülük, kültür kavramını bir etnik grubun mülkiyeti olarak tözselleştirerek, kültürleri bağımsız birimler olarak şekleştirmek ve farklılıkları aşırı vurgulama riskini taşır.²⁶ Son dönemlerde, 'çokkültürcülük' söyleminin yerini 'kültürlerarasılık' söylemi almıştır. Kültürlerarasılık aslında kültürler arasında etkileşim ve alış-veriş gerektirir ve kültürleri sözde 'ayrı' alanlara hapsedmez. Kültürlerarasılık, ırkçılığa, yabancı düşmanlığına, etnik-merkezciliğe meydan okumayı amaçlar. Bu yaklaşım, çokkültürcü anlayıştan farklı olarak insanlar ve gruplar arasındaki farklılıklara değil 'benzerliklere' vurgu yapar.

Baskı altında olan kültürlerin özgürleştirilmesi bir zorunluluktur, ama bu, tekkültürcülüğe gidecek bir arındırma biçiminde düşünülmemelidir. Çünkü bu aslında çokkültürlü bireyin tekkültürlü bireye dönüştürülmesinden başka bir şey değildir. Çokkültürlü bireyler (birden fazla kültürü tamamen veya kısmen içselleştirmiş kişiler) tekkültürlü ortamlardaki yaşamları boyunca nereye ait olduklarını anlamaya çalışır. Ait oldukları kültürlerin hiçbirine tekil halleriyle uymadıklarını fark ederler ki, bu doğrudur. Aynı anda birden fazla kültürde yaşamasını öğrenmişlerdir. Kültürleri melezdür. Dolayısıyla burada yapılması gereken, çokkültürlü bireylerin "onlara ait olmayan" kültürlerden arındırılmaları değil, aksine oldukları şekilde yaşamalarını sağlayacak koşulların oluşturulmasıdır. Bu nedenle kültürlerarası yaklaşım, belli ölçüde çokkültürcülüğün neden olduğu düşünülen toplumsal çözümlenin çözümünde yararlanılabilecek bir yöntem olarak ön plana çıkmaktadır.

Yakın zamanda gerçekleştirilen kapsamlı bir araştırmanın bulguladığı sonuçlar da böyle bir kültürlerarası anlayışın toplumsal temelleri olduğunu göstermektedir²⁷: *"İnsanlarımızın hoşgörüsü, farklılığı, farkındalığı genel söylemde iddia edildiğinden daha fazladır. İnsanlarımız etnik köken ve etnik din gibi atalarından devraldıkları objektif kimliklerine nazaran ülke sevgisi gibi öğrendikleri ve tercihlerine bağlı kimliklerine daha fazla sahiptirler."* Demokratik ortamın ve kanalların genişletilmesinin yanı sıra bilimsel temelde bir tarihçiliğin sunduğu katkılarla çokkültürlülük

²⁶ Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı, "Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çokkültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: Bir arada Yaşamın Siyaseti", Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları içinde, İstanbul; Tesev Yayınları, 2005, s. 51.

²⁷ Konda Araştırma "Toplumsal Yapı Araştırması 2006: Biz Kimiz?", <http://www.konda.com.tr/index.php?sf=11>, (2 Ocak 2008).s.55.

durumunu, Türkiye özelinde Türklük üst kimliğini reddetmeksizin, bir zenginlik olarak yaşamak mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktan, Hamza (2006) “Orhan Silier’le Söyleşi: Çokkültürlü Tarihe Doğru” *Toplumsal Tarih*, Sayı. 145 (Ocak 2006).
- Aktay, Yasin (2002) “Birleşen Dünyada Çoğalan Kültürler?”, *Euroagenda / Avrupa Günlüğü*, Yıl.1, Sayı.2.
- Aybars, Ergün (1997) “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ulusal Kimlik Oluşumu ve Batı’nın Etkisi”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Yay. Haz.: Nuri Bilgin, Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu (2004) *Azınlık Hakları Ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu Raporu*, Ankara.
- Bilgin, Nuri (1994) *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir: Ege Yayıncılık.
- Cohen, Anthony P. (1999) *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Ekinci, Tarık Ziya (1999) *Demokrasi, Çokkültürlülük ve Yargısal Bir Serüven*, İstanbul: Küyerel Yayınları.
- Erkal, Mustafa (2005) *Küreselleşme Etniklik Çokkültürlülük*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki (1981) *Anadolu Uygarlığı*, İstanbul: Der Yayınları.
- Fay, Brian (2001) *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi: Çokkültürlü Bir Yaklaşım*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gülalp, Haldun (2003) *Kimlikler Siyaseti / Türkiye’de Siyasal İslamın Temelleri*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Habermas, Jürgen (2002) *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnsel, Ahmet (2006) “Çokkültürlülük, Milliyetçilik, Özgürlük”, *Radikal İki*, 9.4.2006, http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=5726 .
- Kaya, Ayhan ve Tarhanlı, Turgut (2005) “Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çokkültürcülük Ve Azınlık Tartışmaları: Bir arada Yaşamın Siyaseti”, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları içinde*, İstanbul: Tesev Yayınları.

- Khan, Arshi (2001) “Osmanlı İmparatorluğu: Çokkültürlülüğün Doğulu Mimari”, Hasan Celal Güzel (Ed.), *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu* içinde (367–379), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Konda Araştırma (2008) “Toplumsal Yapı Araştırması 2006: Biz Kimiz?”, <http://www.konda.com.tr/index.php?sf=11> , (2 Ocak 2008).
- Özbudun, Ergun (1997) “Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Yay. Haz.: Nuri Bilgin, Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Parekh, Bhikhu(2002) *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Taylor, Charles (1996) *Çokkültürlülük / Tanınma Politikası*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Touraine, Alain (2000) *Eşitliklerimiz ve farklılıklarımızla birlikte yaşayabilecek miyiz?*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uygur, Nermi (1984) *Kültür Kuramı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yürüşen, Melih (1998) *Çeşitlilikten Özgürlüğe / Çokkültürlülük ve Liberalizm*, Ankara: LDT Yayınları.
- Zizek, Slavoj (2001) “Çokkültürcülük Ya da Çokuluslu Kapitalizmin Kültürel Mantiği”, *Deftir*, Yıl. 14, Sayı 44.